

Prof. dr hab. Ryszard Skowron

Instytut Historii

Uniwersytet Śląski

RECENZJA

rozprawy doktorskiej mgr Karoliny Mosiej-Zambrano pt. „Muzealizacja obiektów zamkowych. Dziedzictwo historyczne w perspektywie współczesnej muzeologii na przykładzie prywatnych obiektów zamkowych w Polsce”, przygotowanej pod kierunkiem prof. dr hab. Teresy Chynczewskiej-Hennel i promotora pomocniczego Piotra Popławskiego, Uniwersytet w Białymstoku, Wydział Historii i Stosunków Międzynarodowych

Doświadczenia historyczne, zniszczenia spowodowane na przestrzeni stuleci przez liczne wojny spowodowały, że stosunek polskiego społeczeństwa do dziedzictwa kulturowego i jego ochrony ma charakter bardzo emocjonalny. Problem historycznych ruin zamków, ich konserwacja, rekonstrukcja czy odbudowa jest przynajmniej od dwóch dekad przedmiotem ożywionych dyskusji i polemik nie tylko w gronach konserwatorów, historyków, historyków sztuki czy archeologów, ale również wielu grup społecznych: samorządowców, działaczy lokalnych, przedsiębiorców, regionalistów, pasjonatów historii czy dziennikarzy. Coraz liczniejsze rekonstrukcje i odbudowy ruin zamków pokazują rozdział między doktryną i teorią konserwatorską a praktyką. Odbudowa ruin i towarzysząca im często utrata wartości historycznych i naukowych jest akceptowalna przez dużą część społeczeństwa. Z drugiej strony od początku XXI w. następuje gwałtowny rozwój muzeów i nie chodzi tu tylko o wymiar ilościowy, ale również o zasadnicze zmiany jakie zachodzą w rozumieniu muzeum, jego funkcji i misji. Źródła tych zmian ściśle związane są z szerszym procesem jakim jest zwrot współczesnych społeczeństw ku przeszłości i pamięci historycznej. Zwrot ten pociągnął za sobą nowe spojrzenie na relikty owej przeszłości. Cały proces tych zmian często określany jest jako muzealizacja współczesnej kultury.

Przedstawiona do recenzji praca doktorska Pani mgr Karoliny Mosiej-Zambrano wpisuje się w dyskusję nie tylko naukową, ale i społeczną wokół dwóch wymienionych powyżej problemów. Temat pracy sformułowany został w sposób interesujący i oryginalny. Autorka we „Wstępie” precyzyjnie zaprezentowała główny cel swojej pracy: ukazanie stanu muzealnictwa w zrekonstruowanych lub odbudowanych obiektach zamkowych znajdujących się w posiadaniu podmiotów prywatnych, aby poprzez proces muzealizacji zbudować lub poszerzyć wiedzę i pamięć o obiekcie oraz uczynić go bardziej atrakcyjnym dla zwiedzających.

Podkreślić należy, że realizacja tak sformułowanego tematu wymagała szerokiej interdyscyplinarnej wiedzy z zakresu muzealnictwa, konserwacji, historii, historii sztuki, prawa a nawet ekonomii). Mocną stroną pracy są dobrze i merytorycznie postawione pytania badawcze, które odzwierciedlają najważniejsze problemy i cele badawcze. Doktorantka słusznie uznała, że temat oceny i zasadność konserwacji, odbudowy, rekonstrukcji czy rewitalizacji zamków, stanowi odrębny problem badawczy, który posiada bardzo bogatą i różnorodną literaturę oraz jest przedmiotem szerokiej debaty publicznej, i dlatego w rozprawie zagadnienia te pojawiają się jedynie jako niezbędny kontekst dla problematyki muzealnej, ekspozycyjnej czy trasy zwiedzania.

W celu realizacji tematu Doktorantka dokonała, na podstawie poziomu muzealizacji i funkcji usługowych, typologizacji prywatnych obiektów zamkowych na trzy grupy:

1. obiekty pozbawione priorytetu usługowego z całkowitym zachowaniem warstwy historycznej
2. obiekty nastawione na priorytet usługowy z częściowym zachowaniem warstwy historycznej
3. obiekty z priorytetem usługowym nie szanujące warstwy historycznej.

Dla każdej z grup przypisano konkretny obiekt: dla pierwszej zamek w Chodowie, dla drugiej zamki w Tykocinie, Bobolicach i Rynie, dla trzeciej zamki w Giżycku i Wytrzysszce. Pomimo różnych zastrzeżeń jakie można mieć do tej typologizacji to w praktyce badawczej okazała się ona użytecznym narzędziem pozwalającym na połączenie w spójną całość problematyki badań.

Praca liczy 283 strony, składa się z: wstępu, pięciu rozdziałów merytorycznych, zakończenia, aneksu (zawierającego materiały ilustracyjne i wywiady), wykazu ilustracji oraz bibliografii. Strukturę rozprawy należy uznać za logiczną, przejrzystą, uzasadnioną merytorycznie i adekwatną dla realizowanego tematu i celów badawczych, chociaż jej poszczególne części nie zawsze zostały odpowiednio rozwinięte.

We „Wstępie” Doktorantka przedstawiła cele pracy, scharakteryzowała zakres przedmiotowy i bardzo zwięźle przedstawiła jej strukturę. Kolejną wydzieloną częścią jest stan badań. Konstrukcja, jak i zawartość tego podrozdziału budzi jednak pewne zastrzeżenia. Co prawda dostrzegalna jest w jego układzie próba tematycznego usystematyzowania literatury przedmiotu, ale zbyt obszerne informacje o poszczególnych badaczach, czasopismach, instytucjach i organizacjach powodują, że najważniejsze prace badawcze i zawarte w nich tezy giną w nadmiarze zbędnych informacji, nie mających bezpośredniego związku z tematem rozprawy. Dobór i wykorzystanie literatury przedmiotu nie budzi większych zastrzeżeń.

Bibliografia liczy blisko 200 opracowań. W odniesieniu do stanu badań i literatury przedmiotu chciałbym zwrócić uwagę na kilka niewykorzystanych publikacji, które mogłyby posłużyć do pogłębienia i rozwinięcia części zagadnień poruszanych w dysertacji. Dla historii konserwacji i odbudowy zamków J. Frycz, *Restauracja i konserwacja zabytków architektury w Polsce w latach 1795–1918*, Warszawa 1975 i P. Dettloffa, *Odbudowa i restauracja zabytków architektury w Polsce 1918-1939. Teoria i praktyka*, Kraków 2006, dla zagadnień muzeologicznych, może nieco przestarzała, ale ciągle użyteczną pracę W. Gluzińskiego, *Podstawy muzeologii*, Warszawa 1980, M. Popczyk, *Estetyczne przestrzenie ekspozycji muzealnych. Artefakty przyrody i dzieła sztuki*, Kraków 2008 i ważną dla zagadnień muzealizacji i metodologii badań książkę M. Pawlety, *Przeszłość we współczesności. Studium metodologiczne archeologicznie kreowanej przeszłości w przestrzeni społecznej*, Poznań 2016, jak również teksty w pracach zbiorowych *Historia Polski od-nowa. Nowe narracje historii i muzealne reprezentacje przeszłości*, red. R. Kostro, K. Wóycicki, M. Wysocki, Warszawa 2014, *Muzeum a pamięć. Forma, produkcja, miejsce*, red. T. F. de Rosset, E. Bednarz Doiczmanowa, E. Tołysz, Warszawa 2018. Pochwalić należy Doktorantkę za odpowiedni wybór opracowań z bogatej literatury przedmiotu dotyczącej współczesnych konserwacji i ochrony ruin zamkowych, dodałbym tu jedynie pracę J. Sowińskiej-Heim, *Transformacje i redefinicje. Adaptacja dziedzictwa architektonicznego do nowej funkcji a zachowanie ciągłości historycznej miejsca*, Łódź 2018 oraz pracę zbiorową *Zamki, grody, ruiny: waloryzacja i ochrona*, red. M. Lewickiej, Warszawa 2009.

Kolejny podrozdział poświęcony jest metodologii badań. Autorka koncentruje się przede wszystkim na opisie zastosowanych narzędzi badawczych i procesie gromadzenia informacji oraz opracowaniu listy prywatnych obiektów zamkowych, których tabelaryczne wykazy zostały zamieszczone w tej części pracy. W podrozdziale ograniczono się jedynie do omówienia standardowych technik badawczych jak wywiad i badania terenowe (obserwacja z dokumentacją fotograficzną) oraz elementów składających się na analizę ekspozycji. W tej części rozprawy zabrakło odniesień do prac teoretycznych i metodologicznych, zwłaszcza z kręgu „nowej muzeologii”, związanych z przedmiotem badań, np. dotyczących ekspozycji w muzeach narracyjnych, pamięci historycznej, muzeologii performatywnej czy teorii funkcji obiektów zabytkowych, w tym wypadku zamków. Zaznaczyć jednak należy, że w wielu innych fragmentach rozprawy poprawnie wykorzystuje tego typu publikacje z zawartymi w nich pojęciami i kategoriami badawczymi.

Z problematyką metodologiczną związany jest kolejny podrozdział w którym Autorka definiuje terminologię istotną dla opisu metod ochrony, konserwacji i zagospodarowania

zrujnowanych obiektów zamkowych (zamek, ruina, obiekt zamkowy, rewitalizacja, adaptacja, rewaloryzacja, odtwarzanie, rekonstrukcja, odbudowa, anastyloza). W tym wykazie brakuje zdefiniowania kluczowego, występującego w tytułach rozdziału, pojęcia warstwa historyczna, tym bardziej, że Autorka używa także takich określeń jak warstwa kulturowa, architektoniczna czy archeologiczna. Całość opisu i uzasadnienie przyjętej metodologii jest dość skromne.

Wstęp zamyka tematyka prawnej ochrony zabytków nieruchomości. Doktorantka omawia w niej, w oparciu o Ustawę o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r., obowiązki właściciela w opiece nad obiektem, wpis do rejestru zabytków i problem zakupu nieruchomości zabytkowej oraz podaje status prawny sześciu analizowanych przez nią zamków. Całość tematyki prawnej ochrony została potraktowana bardzo zwięźle. Dodać należy, że zagadnie prawne wydzielone zostały również w rozdziale 2.2, w którym przedstawiono podstawy prawne tworzenia i funkcjonowania muzeów prywatnych. Dla opracowywanego tematu zagadnienia prawne mają istotne znaczenie, dlatego wydaje się, że lepszym rozwiązaniem byłoby ich przeanalizowanie w osobnym rozdziale.

W rozdziale drugim Doktorantka skupia się na tytułowym problemie muzealizacji. Wychodzi od obecnych dyskusji wokół definicji muzeum i sytuacji prawnej muzeów prywatnych, aby w drugiej części zdefiniować sam tytułowy termin „muzealizacja” i przedstawić podstawowe założenia realizacji tego procesu w odbudowywanych zamkach prywatnych. Na podstawie analizy badanych obiektów Autorka stworzyła projekt muzealizacji w zamkach prywatnych. Składa się on z ośmiu etapów poczynając od wydzielenia sali/sal ekspozycyjnych, poprzez organizację wystawy aż po stworzenie systemu edukacyjnego. Każdy z etapów został szczegółowo opracowany. Całość tworzy użyteczną bazę w organizacji ekspozycji w odbudowywanym obiekcie zabytkowym.

Na zasadniczą część rozprawy, opartą na badaniach terenowych i literaturze przedmiotu, składają się cztery rozdziały (3-6), w których Doktorantka poddała analizie problem muzealizacji w sześciu prywatnych obiektach zamkowych, które podzielono na trzy grupy na podstawie funkcji usługowych i poziomu muzealizacji. Ta obszerna część pracy uwzględnia opis metodyki i przebiegu badań oraz prezentuje wyniki badań terenowych wraz z wnioskami, stanowiącymi merytoryczną podstawę dla najważniejszych konkluzji zawartych w Zakończeniu. Rozdziały te posiadają taką samą konstrukcję. Praca stanowi wielokrotne studium przypadku. Jako pewien rodzaj kontrapunktu dla zamków polskich w rozdziale szóstym Autorka przedstawiła proces muzealizacji włoskiego zamku Odescalchi w Bracciano. Doktorantka zdaje sobie sprawę, że nie jest to przykład adekwatny dla analizowanych polskich zamków. Wybór miał charakter sentymentalny, osobisty, ważny przede wszystkim dla zrozumienia genezy

sformułowania tematu podjętego w dysertacji. Moim zdaniem przykład zamku Odescalchi można traktować jako historię alternatywną dla zamków polskich, ukazujący jakby dziś one istniały i funkcjonowały, gdyby historia Rzeczypospolitej nie była tak dramatyczna.

W poszczególnych podrozdziałach każdego z czterech rozdziałów przedstawiono: historię zamku i jego aktualne funkcje, prace konserwatorskie i archeologiczne, w tym zachowanie warstwy historycznej, sale ekspozycyjne i ścieżki zwiedzania, ofertę turystyczną i edukacyjną oraz scharakteryzowano przestrzeń zewnętrzną. Zawsze w centrum prowadzonej analizy jest ekspozycja muzealna potraktowana holistycznie bez względu na formę jaką ona przyjmuje w poszczególnych obiektach. Doktorantka sumiennie opisała i zanalizowała: obecność ekspozycji w planach rekonstrukcji/odbudowy zamku, wydzielenie przestrzeni ekspozycyjnej/muzealnej, aranżację sali i znajdujące się w niej artefakty (zabytki ruchome, kopie, makiety), formy i techniki przekazu informacji o obiektach budujących ekspozycję (gabloty, podpis, plansze), wyposażenie techniczne (oświetlenie, mierniki wilgotności i temperatury), dostępność językową i przestrzenną oraz ofertę edukacyjną i turystyczną. Analizę każdego obiektu kończy zwięzłe podsumowanie.

Część merytoryczną pracy zamyka zakończenie w którym Doktorantka podsumowuje wyniki badań. Przedstawiono w nim w sposób zsyntetyzowany nie tylko najważniejsze wnioski, ale również sformułowano rekomendacje konserwatorskie i prawne dotyczące muzealizacji prywatnych obiektów zamkowych.

Należy jeszcze zwrócić uwagę na mało czytelną konstrukcję bibliografii, która składa się z dwóch części. Pierwsza z nich, bez tytułu, to część zawierająca mieszankę opracowań i źródeł, druga nosi tytuł „Strony internetowe oraz zasoby dostępne online”. Taki układ powoduje, że część źródeł wykorzystanych w pracy nie jest wykazana w bibliografii lub ginie wśród opracowań. Podam dwa przykłady. Doktorantka wykorzystuje karty ewidencyjne z Krajowej Ewidencji Zabytków znajdujące się w Narodowym Instytucie Dziedzictwa i zamieszcza ponad 50 zdjęć tych kart, ale w bibliografii nie odnajdziemy informacji o tym ważnym źródle, wymienienie strony internetowej NID w wykazie stron internetowych to zbyt mało. Podobna uwaga dotyczy wpisu do ksiąg rejestru zabytków. Ważnym źródłem są również akty prawne, rozproszone w całej bibliografii, bardziej czytelne byłoby umieszczenie ich w części zatytułowanej źródła drukowane czy wydzielenie ich w osobną grupę. Bardziej precyzyjnego uprządkowania wymaga również wykaz stron internetowych.

W ocenie merytorycznej pracy należy podkreślić iż mgr K. Mosiej-Zambrano zrealizowała cele badawcze, ukazała stan muzealnictwa w zrekonstruowanych lub odbudowanych obiektach zamkowych znajdujących się w posiadaniu podmiotów prywatnych.

Ważnym elementem pracy są nie tylko wnioski, ale i rekomendacje. Należy się zgodzić z główną tezą pracy, że bez względu na funkcję jaką dany zamek pełni po adaptacji, problem muzealizacji prywatnych obiektów zamkowych powinien być rozwiązany przez nałożenie obowiązku prawnego na właściciela do wydzielania minimalnej przestrzeni, która pokazywałaby historię obiektu, przemiany architektoniczne na przestrzeni wieków oraz ekspozycję przedmiotów znalezionych in loco (s. 65, 151-152). Nie podzielam jednak tezy, że obiekt, który nie ma przestrzeni ekspozycyjnej traci swoją historyczność, chociaż rację ma Doktorantka twierdząc, że bez przestrzeni muzealnej czy ścieżki zwiedzania następuje utrata możliwości przedstawienia własnych „mikroświatów”.

W pracy zabrakło mi bardziej szczegółowego przedstawienia założeń teoretycznych muzealizacji. Autorka co prawda omawiając je w osobnym rozdziale, opiera się na pracach włoskich badaczy F. Minissiego i F. Fabrizia, ale ich prace dotyczą muzealizacji obiektów architektonicznych lub archeologicznych i to z punktu widzenia konserwatorskiego. W pracy zabrakło mi szerszego teoretycznego ujęcia procesu muzealizacji. Brak jest w rozprawie odniesień do zagadnienia muzealizacji w ujęciu niemieckiego badacza Hieronima Lübrego np. artykułu *Muzealizacja. O powiązaniu naszej teraźniejszości z przeszłością*, w: *Estetyka w świecie*, Kraków 1991, t. III, często przywoływanego przez polskich muzeologów choćby w tekstach B. Korzeniowskiego, A. Ziemińskiej-Witek, A. Kadłuczki, M. Pawlety czy pracach dotyczących pamięci kulturowej i pamięci zbiorowej. Dla relacji rodu Orsinich z Polską dodałbym jeszcze artykuł I. Fosi, *Il cardinale Virginio Orsini e la "protezione" del regno di Polonia (1650-1676): note e documenti dall'Archivio Orsini*

Analizując swój temat Autorka słusznie podkreśla znaczenie zagadnień prawnych dotyczących ochrony i opieki nad zabytkami nieruchomymi (zamki) oraz organizacji muzeów w sytuacji kiedy właścicielami są osoby prywatne. Wskazała na kluczowe źródła prawa i przepisy odnoszące się do tych kwestii, poświęcając im dwa podrozdziały (1.5 i 2.2). Jednak odwołanie się przede wszystkim do dwóch ustaw z przytoczeniem odpowiednich zapisów to zbyt mało. Przedstawię to na przykładzie muzeów prywatnych. Kluczowe znaczenie w kontekście prawa ma odpowiedź na pytanie w jakim zakresie ułatwia ono zakładanie muzeów prywatnych i ich trwanie a w jakim utrudnia i nie sprzyja ich rozwojowi i funkcjonowaniu. Doktorantka z jednej strony twierdzi, że utworzenie, rejestracja a potem funkcjonowanie muzeów prywatnych przekracza możliwości osób prywatnych, z drugiej zaś pisze o olbrzymiej luce prawnej dotyczącej prowadzenia tychże muzeów (s.61). W pracy jednak nie wskazano, poza publicystyczną wypowiedzią jednej osoby, żadnych argumentów i przykładów będących podstawą do tak krytycznej oceny stanu prawnego. Obowiązujące rozwiązania prawne nie są jednak tak restrykcyjne, jak sugeruje

Doktorantka. Najlepiej świadczy o tym przywołana w tekście liczba muzeów prowadzonych przez osoby fizyczne wpisanych do wykazu muzeów MKiDN, których jest nieco ponad 400 na ogólną liczbę prawie 800 muzeów. Oznacza to, że mają one regulamin lub statut i oficjalnie uważane są za muzea. Wydaje się, że Autorka w tej ocenie ulega presji źródeł, a zwłaszcza wypowiedziom właścicieli prywatnych muzeów i zamków, którzy główny nacisk kładą na problem braku dostępu do publicznych środków finansowych. W dysertacji można się było pokusić, w oparciu o regulaminu Muzeum Zamku w Chudowie, które jako jedyne z omawianych w dysertacji zostało wpisane do wykazu muzeów MKiDN oraz działania Fundacji i Stowarzyszenia tego zamku, o pogłębioną analizę prawnych i finansowych problemów funkcjonowania muzeum prywatnego. Dodam tu, że w całej pracy zagadnienia finansowe, zostały ujęte zbyt jednostronnie.

Na zakończenie należy podkreślić, że Doktorantka dobrze opanowała warsztat badawczy. Drobne zastrzeżenia można mieć do niektórych przypisów, dotyczy to braku konsekwencji w stosowaniu w przypisach skrótów op. cit. czy loc. cit. np. przypisy 387-394, czasami brakuje numeru strony np. przypis. 339. Krytyczne uwagi dotyczące układu bibliografii przedstawiłem powyżej. Niewątpliwie praca byłaby łatwiejsza w lekturze, gdyby część materiału ilustracyjnego zamieszczonego w obszernym Aneksie, zwłaszcza dokumentującego stan obiektu zamkowego i jego ekspozycje muzealne, stała się integralną częścią tekstu. W pracy pojawiają się różnego rodzaju błędy językowe: stylistyczne i leksykalne, jednak oceniając pracę po tym kątem należy uwzględnić, że Doktorantka cały proces edukacji począwszy od szkoły podstawowej po studia na Uniwersytecie La Sapienza w Rzymie odbywała w języku włoskim.

Podsumowując recenzję stwierdzam, że rozprawa doktorska mgr Karoliny Mosiej-Zambrano pod tytułem „Muzealizacja obiektów zamkowych. Dziedzictwo historyczne w perspektywie współczesnej muzeologii na przykładzie prywatnych obiektów zamkowych w Polsce” stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego i potwierdza jej umiejętności do samodzielnego prowadzenia badań interdyscyplinarnych. W konkluzji stwierdzam, że rozprawa doktorska mgr Karoliny Mosiej-Zambrano spełnia wszystkie wymagania stawiane pracom doktorskim zawarte w ustawie „O stopniach naukowych i tytule naukowym” z dnia 14 marca 2003 wraz z późniejszymi zmianami oraz w ustawie „Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce” z dnia 20 lipca 2018 r. i w związku z tym wnioskuję o dopuszczenie Autorki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

